

بررسی تطبیقی نظام‌های حقوقی مقابله با اخبار جعلی در زمان انتخابات با نگاهی به ایران

زهرا عامری* و سیداحمد حبیب‌نژاد**

نوع مقاله: علمی	تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۳/۱۴	تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۴/۲	شماره صفحه: ۱۱۷-۱۴۴
-----------------	-------------------------	-----------------------	---------------------

رویکرد قانونی کشورها در خصوص مقابله با اخبار جعلی در زمان انتخابات متنوع است. در مواجهه حقوقی با این پدیده برخی کشورها به دلیل نبود قانونی که آشکارا به ممنوعیت اخبار جعلی منتشر شده در رسانه‌های اجتماعی در زمان انتخابات بپردازد از مقررات عمومی چون مقررات جزایی و مدنی استفاده می‌کنند. در بعضی کشورها در قوانین انتخاباتی به ممنوعیت پخش این اخبار اشاره می‌شود. اما برخی دیگر از کشورها با تمرکز بر فعالیت رسانه‌های اجتماعی یا شبکه‌های اینترنتی به مقرراتگذاری این رسانه‌ها در مسئله اخبار جعلی پرداخته‌اند. در ایران ممنوعیت تخریب نامزدهای انتخاباتی در سیاست‌های کلی نظام در امر انتخابات آمده است. همچنین مقابله با اخبار جعلی در قوانین جزایی ذیل عنوان افترا و نشر اکاذیب و در قانون انتخابات مجلس و قانون انتخابات ریاست جمهوری نیز با توسل به عناوینی چون اظهار مطالب خلاف واقع در تبلیغات انتخاباتی یا اخلاق در امر انتخابات قابل بررسی است. اما با توجه به اهمیت و تأثیر این اخبار در سرنوشت انتخاباتی لازم است که مخصوصاً در فضای مجازی - که در حال گسترش نقش خود در انتخابات است - تمهیدات تقنینی گسترده‌تری با اصلاح قوانین انتخاباتی یا با وضع قانونی ویژه در خصوص مقابله با اخبار جعلی در تمام فرایندهای انتخابات اندیشیده شود.

کلیدواژه‌ها: اخبار جعلی؛ کاندیدا؛ افترا؛ انتخابات؛ رسانه؛ تبلیغات انتخاباتی

* استادیار گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه بجنورد (نویسنده مسئول)؛

Email: z.ameri@ub.ac.ir

** دانشیار گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق پردیس فارابی، دانشگاه تهران؛

Email: a.habibnezhad@ut.ac.ir

فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست‌وهشتم، شماره یکصد و هشتاد و هشت، زمستان ۱۴۰۰

doi: 10.22034/MR.2021.4074.4070

مقدمه

اخبار جعلی پدیده جدیدی نیست و از زمان‌های بسیار قدیم به عنوان ابزاری برای دستیابی به اهداف سیاسی مطرح بوده است. مشهور است که اکتاوین آگوستوس^۱ نخستین امپراطور روم در واپسین جنگ در جمهوری روم کارزاری از اخبار جعلی به راه انداخت تا بر مارکوس آنتونیوس^۲ پیروز شود (Fox, 2020: 173). در سده بیستم اشکال جدید ارتباط جمعی باعث شد استفاده از اخبار جعلی به ویژه در زمان جنگ گسترش یابد. جنگ جهانی دوم شاهد بزرگترین نبرد تبلیغاتی در تاریخ جنگ بود. در این دوران شیوع اخبار جعلی از طریق توزیع جزوات برای ایجاد شک و ترس در ذهن سربازان دشمن بسیار رایج بود. نمونه دیگر از اخبار جعلی برای اهداف سیاسی، نامه زینوویف^۳ سیاستمدار کمونیست روسی به چپگرایان بریتانیایی است که در روزنامه دیلی میل^۴ قبل از انتخابات عمومی انگلیس در سال ۱۹۲۴ و به قصد آسیب‌رسانی به شانس پیروزی حزب کارگر منتشر شد. رمزی مک‌دونالد، اولین نخست‌وزیر بریتانیا از حزب کارگر، در آن انتخابات شکست خورد و محافظه‌کاران با به دست آوردن اکثریت پارلمان به قدرت رسیدند. بعدها فاش شد که نامه جعلی بوده است (Edmond, 2018: 7).

چنانکه مشخص است از اخبار جعلی و تبلیغات دروغین به عنوان یک سلاح قدرتمند استفاده شده است. تفاوت اساسی تنها بین شیوه‌های انتشار گذشته و فعلی در نقش شبکه‌های اجتماعی با استفاده از فناوری‌های دیجیتال است. تلاش‌های قبلی برای تأثیرگذاری بر افکار عمومی متکی به فناوری‌های پخش یک به چند بود، اما شبکه‌های اجتماعی اجازه می‌دهند که تبلیغات به طور مستقیم به سمت کاربران نشانه روند که احتمالاً پیام خاصی را می‌پذیرند و پخش می‌کنند. جنبه دیگر جدید بودن اخبار جعلی ناشی از روشی است که رسانه‌های اجتماعی می‌توانند دخالت بازیگران خارجی در فرایندهای

-
1. Octavian Augustus
 2. Marcus Antonius
 3. Grigory Zinoviev
 4. Daily Mail

اجتماعی و سیاسی سایر کشورها را میسر کنند و اصل عدم مداخله در امور داخلی کشورها را به شیوه جدیدی زیر پا گذارند. موضوعی که امکان وقوع آن از منظر بین‌المللی با استفاده از دروغ‌پردازی رسانه‌ها بارها محتمل فرض شده است (Jamnejad and Wood, 2009: 374).

در عرصه بین‌المللی و در پرتو تلاش برای بیان مخاطرات اخبار جعلی که می‌تواند به مداخله در امور داخلی کشورها و نیز تضعیف روابط دوستانه میان آنها منجر شود، قوانین مرتبیطی چون کنوانسیون بین‌المللی استفاده از پخش برنامه در خدمت صلح^۱ (۱۹۳۶) قابل ملاحظه است. در ماده (۳) (۱) این کنوانسیون بیان شده است که طرف‌های عالی متعاهد متقابلاً متعهد می‌شوند که هرگونه سخن پراکنی که احتمالاً به حسن تفاهم بین‌المللی آسیب می‌رساند و نادرستی آن برای مسئولان پخش مشخص است یا باید مشخص باشد را در قلمرو خود منع کرده و در صورت بروز بدون تأخیر متوقف کنند. پخش اطلاعات در همه کشورها برای تقویت تفاهم مشترک و تضمین روابط دوستانه بین ملت‌ها هدفی است که حصول آن با اتخاذ تدابیری در محدوده قوانین اساسی برای مبارزه با انتشار گزارش‌های کذب و تحریف شده در قطعنامه شماره (۲) ۱۲۷ مجمع عمومی سازمان ملل متحد (۱۹۴۷) نیز به آن تأکید شده است. براساس کنوانسیون پیش‌گفته، چنانچه این اخبار نادرست، اصل عدم مداخله را نقض می‌کند، اصلاح و تأیید نادرست بودن آن می‌تواند به عنوان جبران خسارت مطابق با مواد (۳۵ و ۳۷) کنوانسیون مطالبه شود. کنوانسیون کشورهای متعاهد را موظف می‌کند روشی را ایجاد کنند که آشکارا اظهارات نادرستی را که به حسن تفاهم بین‌المللی آسیب می‌رساند اصلاح کنند (Baade, 2018: 1365-1369).

اصلاح اخبار و گزارش‌های نادرست چنان اهمیت دارد که در تصویب کنوانسیون مخابرات بین‌المللی اخبار و حق اصلاح^۲ (۱۹۵۳) تلاش شد چارچوبی تهیه شود تا گزارش‌های نادرست یا غیردقیق درباره روابط بین‌المللی بتواند به طور عمومی تصحیح شود (ریخته‌گر برنجی و کدخدایی، ۱۳۹۷: ۵۳۵).

مقرراتی با چنین گستره بین‌المللی نشان می‌دهد که اگر اخبار جعلی نادیده انگاشته و به امری عادی تبدیل شود، می‌تواند عواقب شدیدی را برای مصالح عمومی جهانی، روابط بین‌الدول و روندهای دموکراتیکی همچون صلح به همراه داشته باشد. نگرانی که

1. International Convention on the Use of Broadcasting in the Cause of Peace

2. Convention on the International Right of Correction

در خصوص دیگر فرایندهای دموکراتیک مانند انتخابات داخلی کشورها نیز قابل توجه است. مداخله احتمالی روسیه در انتخابات ایالات متحده در سال ۲۰۱۶ احتمالاً شناخته شده‌ترین نمونه این مورد است. آخرین تحقیقات نشان داده که اخبار جعلی منتشر شده از سوی روسیه در پیروزی ترامپ مؤثر بوده است (Farkas and Schou, 2018: 299). بررسی‌ها نشان می‌دهد تعداد کشورهایی که به طور رسمی در رسانه‌های اجتماعی در طول انتخابات دخالت داشته‌اند، از ۲۸ به ۴۸ کشور در سطح جهان افزایش یافته است. دلیل عمده این رشد ناشی از عملکرد احزاب سیاسی است که اطلاعات و اخبار غلط را در طول دوره انتخابات منتشر می‌کنند. احزاب سیاسی از راهبردهای به کار رفته در جریان خروج بریتانیا از اتحادیه اروپا و انتخابات ریاست جمهوری ۲۰۱۶ ایالات متحده آموخته‌اند تا در کارزارها با استفاده از ربات‌ها، اخبار دروغین و اطلاعات فریبنده‌ای را برای رأی‌دهندگان منتشر کنند (Bradshaw and Howard, 2018: 3). اخبار جعلی می‌تواند رأی‌دهندگان را به رأی دادن به نامزد نامناسب یا رأی دادن به روشی غلط سوق دهد. چنان‌که اگر آن اخبار نبود رأی‌دهندگان ممکن بود در رأی دادن به شیوه دیگری عمل کنند (Hasen, 2013: 55). جای تعجب نیست که محققان و سیاستگذاران در سراسر جهان نه تنها به دنبال درک این پدیده، بلکه ایجاد راهبردهایی برای مهار آن بوده‌اند. بسیاری از محققان تاکنون بر روی راه‌حل‌های اجتماعی برای مقابله با اخبار جعلی در زمان انتخابات، از جمله آموزش شهروندان برای شناسایی اخبار صحیح از نادرست توجه کرده‌اند. امری که زمان بر است و ممکن است همه را دربرنگیرد (Livingstone, 2004: 7). به عقیده بسیاری از محققان تهدیدی که اخبار جعلی بر نقش رسانه‌های آزاد در حفظ دموکراسی تحمیل می‌کند، مستلزم راه‌حلی قانونی برای مواجهه با آن است (Freiwald, 2001: 570).

بنابراین پژوهش حاضر بر آن است تا ضمن بررسی تطبیقی نظام قانونی کشورها در مواجهه با اخبار جعلی، به بررسی نظام حقوقی ایران در این باره بپردازد و با آسیب‌شناسی مقررات موجود به ارائه نظام پیشنهادی در تدوین یک نظام قانونی مستحکم برای مقابله با اخبار جعلی در کارزارهای سیاسی بپردازد.

۱. تعریف اخبار جعلی

به منظور بررسی راهکارهای قانونی در مواجهه با این اخبار در زمان انتخابات، در وهله اول تعریف دقیقی از اصطلاح اخبار جعلی ضروری است تا بتوان این پدیده را از اشکال دیگر اطلاعات نادرست و همچنین اخبار صادقانه متمایز کرد. آنچه که از سوی بسیاری از محققان به آن تأکید شده است، لزوم تمایز بین محتوای آگاهانه نادرستی است که توسط رسانه‌ها پخش می‌شود با دیگر موارد؛ از جمله اشتباهاتی که حتی با دقت مورد بررسی قرار گرفته‌اند و نیز موضوعاتی که کاملاً کذب نیستند اما مبالغه‌آمیزند (Katsirea, 2018: 162). در سال ۲۰۱۷ شورای اروپا در تلاش برای تمایزگذاری میان اشکال متنوع اختلال اطلاعاتی که فضای خبری ما را آزار می‌دهد، میان سه نوع محتوای فریبنده یا مضر تفکیک قائل شد: اطلاعات نادرستی که غیرعامدانه و بدون هدف آسیب زدن ایجاد شده است،^۱ اطلاعات فریبنده‌ای که آگاهانه و با هدف آسیب زدن پخش شده‌اند،^۲ اطلاعات واقعی که به نیت آسیب زدن پخش شده‌اند و غالباً از حریم خصوصی به حوزه عمومی منتقل می‌شوند (Wardle and Derakhshan, 2017: 33).^۳ آنچه از سوی پژوهشگران به عنوان وجه افتراق اخبار جعلی از این موارد مشابه ذکر می‌شود سه شاخص آگاهی از غلط بودن، قصد فریب دادن و ایجاد آسیب است (Calvert and Vining, 2018: 160). بر این اساس واژه اخبار جعلی باید برای مواردی از ارائه عمدی ادعاهای دروغین یا همراه‌کننده به عنوان خبر به کار رود که با برنامه‌ریزی و طراحی قبلی به گمراهی منتهی شود و تهدیدی را ایجاد کند که زندگی، سلامتی یا دارایی افراد را به خطر می‌اندازد یا شرایطی برای نقض گسترده نظم یا امنیت عمومی فراهم می‌کند (Gelfert, 2018: 108). در لغت‌نامه کمبریج، اخبار جعلی کژروایت‌هایی با قدرت اثرگذاری بر انتخابات هستند که به نظر می‌رسد واقعیت دارند و با هدف تأثیر بر دیدگاه‌های سیاسی یا به عنوان طنز از طریق اینترنت یا دیگر رسانه‌ها منتشر می‌شوند.^۴

1. Misinformation

2. Disinformation

3. Malinformation

4. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fake-news>.

۲. چارچوب قانونی مبارزه با اخبار جعلی در نظام‌های حقوقی دولت‌های مختلف

در بررسی راهکارهای قانونی در مصاف با این پدیده با وضعیت‌های چندگانه‌ای مواجه هستیم. برخی کشورها به دلیل نبود قانونی که آشکارا به ممنوعیت اخبار جعلی بپردازد؛ از قوانین مختلف مدنی، کیفری و سایر قوانین کلی مربوط به انتخابات استفاده می‌کنند. برخی نیز ضمن بهره‌مندی از قواعد عمومی با وضع قواعدی خاص و با تمرکز بر فعالیت رسانه‌های خبری قوانین جدیدی وضع کرده‌اند که به جرم‌انگاری فعالیت رسانه‌های اجتماعی در حوزه‌های مختلف از جمله پخش اخبار جعلی می‌پردازند و دسته‌ای دیگر از کشورها نیز قانونی ویژه مقابله با اخبار جعلی وضع کرده‌اند. در این قسم سوم تمرکز برخی از این کشورها بر ممنوعیت کلی پخش اخبار جعلی است. اما دسته معدودی از کشورها مانند فرانسه وجود دارند که انتشار اخبار جعلی در زمان انتخابات را هدف قرار داده‌اند.

۲-۱. قوانین عام

استفاده از قوانین عمومی حاکم بر کشورها از جمله قوانین جزایی، مدنی و نیز قوانین مربوط به انتخابات روش اغلب کشورها برای مواجهه با این پدیده است. برخی نظام‌ها تلاش کرده‌اند تا با استفاده از این قوانین و تسری آن به شرایط جدید با پدیده اخبار جعلی در هر زمان مقابله کنند.

۲-۱-۱. قوانین جزایی

در چارچوب قوانین کیفری هیچ ادعایی در مورد ناشران اخبار جعلی بیشتر از عنوان افترا مورد استناد قرار نگرفته است (Klein and Wueller, 2017: 6). اگر شخصی اخبار جعلی را افتراآمیز بداند؛ می‌تواند از قواعد مربوط به آن استفاده کند. افترا عبارت است از انتشار اظهارات دروغین شفاهی یا کتبی یک واقعیت که به شهرت یا شخصیت دیگری آسیب می‌رساند و معمولاً جرم یا شبه جرم تلقی می‌شود (Le Roy miller, 2011: 127) در کشورهایی که افترا جرم است قانونگذار هرگونه ایراد نسبت ناروا و به دروغ به دیگری را مشمول مجازات قرار داده و از همین مفهوم برای برخورد قانونی با اخبار جعلی در زمان انتخابات و غیر آن نیز استفاده می‌کند.

در آلمان مقررات جزایی، اعلان یا انتشار اطلاعات شخص را که یا نادرست است یا نمی‌توان اثبات کرد که صحت دارد منع می‌کند. شرط ممنوعیت این است که اطلاعات قادر به بدنام کردن شخص یا تأثیر منفی بر افکار عمومی داشته باشند. این جرم با مجازات حبس حداکثر یک سال یا جزای نقدی قابل مجازات است و متهم در صورت ارتکاب این جرم به صورت علنی یا از طریق انتشار مطالب کتبی، با حبس حداکثر دو سال یا جریمه مجازات خواهد شد.^۱

در فنلاند افترا به معنای انتشار اطلاعات نادرست یا ایراد نسبت دروغین به شخص دیگر تعریف شده است، به گونه‌ای که این عمل به ایجاد خسارت یا درد و رنج برای فرد منجر شود یا وی در معرض تحقیر قرار گیرد یا سبب بی‌اعتبار شدن او به هر روش دیگر شود (Calcara, Sund and Tolvanen, 2019: 31).

در کرواسی جرم افترا هنگامی رخ می‌دهد که شخصی موضوعات دروغین را که می‌تواند اعتبار دیگری را خدشه‌دار سازد در مورد او منتشر کند. اگر این جرم از طریق مطبوعات، تلویزیون، رادیو یا دیگر وسایل عمومی در دسترس انجام شود مجازات مفتری تشدید می‌شود (Griffen, 2017: 75).

در لهستان نیز هر کس به دروغ، فرد یا گروهی از افراد یا یک نهاد یا شخصیت حقوقی را متهم به رفتار یا ویژگی کند که باعث تخریب او در افکار عمومی یا متزلزل شدن موقعیت وی برای دستیابی به شغل یا فعالیت مشخصی شود محکوم به جریمه یا حبس می‌شود و در صورت وقوع تخلف از طریق رسانه‌ها، مجازات شدیدتر است (Moran, 2018: 583).

افترا به کاندیداهای انتخابات نیز در قوانین جزایی برخی کشورها به طور ویژه مورد توجه قرار گرفته است. قانون جرائم اداری ترکمنستان (۲۰۱۳)،^۲ جرم انتشار اطلاعات دروغین در مورد نامزد معین در انتخابات و مراحل قبل از آن را بیان می‌کند. براساس ماده (۶۹) این قانون، انتشار اطلاعات غلط درباره یک نامزد معین یا دیگر اقدامات آسیب‌زننده به ناموس و آبروی نامزد، نزدیکان و افراد مورد اعتماد وی مستوجب جریمه است.

1. German Criminal Code, Section 186, Available at: www.gesetze-iminternet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.pdf.

2. Code of Administrative Offenses

به غیر از افترا، پخش اخبار جعلی خود به عنوان یک جرم خاص در قوانین برخی کشورها آمده است. در قبرس به موجب ماده (۵۰) قانون کیفری^۱ هر کس به هر طریقی اخبار دروغین یا اطلاعاتی را منتشر می‌کند که می‌تواند نظم عمومی یا اعتماد عمومی به دولت یا ارگان‌ها را تضعیف کند یا باعث ترس یا نگرانی عمومی شود یا با هر روشی در صلح و نظم عمومی ایجاد اختلال کند مقصر است. مجازات متهم حبس تا دو سال یا جزای نقدی است (Griffen, 2017: 79).

به نظر می‌رسد گرچه قوانین افترا، افراد و از جمله کاندیداهای انتخاباتی را در مقابل خبرهای جعلی حفاظت می‌کند، اما بعید است که تکیه صرف به آنها بتواند برای مبارزه با اخبار جعلی مؤثر باشد. به طور کلی قوانین افترا به فرد موضوع افترا اجازه می‌دهد اقدامی برای مجازات گوینده انجام دهد. قربانیان افترا معمولاً تمایل کمی به طرح دعوی دارند و اغلب نگران هستند که طرح این دعوی سبب جلب توجه بیشتر افراد به اظهارات دروغین شود و ضرر اولیه را تشدید کند. همچنین ممکن است به دلیل طولانی شدن فرایند تصمیم‌گیری دادگاه در این باره، رسیدگی و صدور حکم تا پس از انتخابات انجام نشود. در این صورت ضرر ناشی از انتشار خبر جعلی قبل از رسیدگی دادگاه وارد شده است (Timmer, 2017: 704). بنابراین پیش‌بینی مقررات خاص می‌تواند اقدام مؤثرتری باشد. به ویژه اگر رویکرد این قوانین خاص در ارتباط با نامزدهای انتخاباتی و دیگر موضوعات مربوط به انتخابات باشد. البته در این میان مراجعی همچون کمیسیون آمریکایی حقوق بشر^۲ نیز وجود دارند که معتقدند اعمال مجازات‌های کیفری برای حمایت از شهرت، جایگاه یا زندگی خصوصی مقامات دولتی یا اشخاصی که مایل به انجام وظیفه عمومی هستند - در مواردی که این حمایت ناظر بر منفعت عمومی نیست - پاسخی نامتناسب در چارچوب یک جامعه دموکراتیک است (OAS, 2019: 8).

۲-۱-۲. قوانین مدنی

نظام حقوقی برخی کشورها از قوانین مدنی برای مقابله با اخبار جعلی استفاده می‌کنند.

1. Cyprus Criminal Code

2. Inter-American Commission on Human Rights (IACHR)

شایع‌ترین عنوان مورد استفاده در این نظام‌ها طرح مسئولیت مدنی برای افتراست. در کشاکش میان حق آزادی بیان و حق شخص بر حفظ حریم خصوصی، شبه جرم افترا با پیشگیری از انتشار اطلاعات نادرستی که احتمالاً نگرش منفی اعضای جامعه را نسبت به شخص به همراه دارد و در وهله بعد با تدارک خسارت‌های وارده، به یک واسطه در حمایت از شهرت و اعتبار اشخاص تبدیل شده است (شرقی و عامری، ۱۳۹۸: ۵۸). در ایالات متحده در سایه مبنای فوق‌العاده نیرومندی که متمم نخست قانون اساسی آمریکا برای حفاظت از آزادی بیان ایجاد کرد، نشر موضوعات دروغ مربوط به یک شخصیت عمومی مشهور یا مقام دولتی فقط در صورتی قابل مجازات است که ناشر با سوءنیت عمل کند، یعنی با آگاهی از اینکه آن اظهارات کذب است. دعاوی طرح شده در این چارچوب، دعاوی حقوقی و نه کیفری محسوب می‌شوند (Klein and Wueller, 2017: 7). قانون نزاکت ارتباطات^۱ (۱۹۹۶) در آمریکا به افراد این امکان را می‌دهد که در پی انتشار عبارات دروغین که به قرار گرفتن فرد در معرض نفرت عمومی، شرم، شرارت، مخالفت، بدحویبی، بی‌ادبی، تحقیر، تمسخر، بیزاری و تخریب منجر می‌شود، تقاضای جبران خسارت مدنی کنند (Butler, 2018: 429).

قانون افترای نیوزیلند^۲ (۱۹۹۲) با پذیرش مسئولیت مدنی مفتری؛ دستور جبران خسارات به صورت توقف انتشار مجدد اظهارات، اصلاح یا پس گرفتن ادعا و در مواردی خسارات تنبیهی می‌دهد. این قانون فرض را بر ورود ضرر می‌گذارد و نیازی به اثبات وقوع خسارت معین یا ایجاد ضرر مشخص نیست (Croskery, 2019: 37).

در بوسنی و هرزگوین قانون حمایت در برابر افترا^۳ (۲۰۰۲)، مسئولیت مدنی فرد را در قبال خسارات وارده به شهرت یک شخص حقیقی یا حقوقی با ایجاد یا انتشار اظهارات کذب می‌پذیرد. گرجستان، کروواسی، استونی، یونان، مجارستان، لتونی، مولداوی، نروژ و روسیه نیز در این باره قواعد مشابهی دارند (Council of Europe, 2003: 59-86).

در این کشورها، طرح مسئولیت مدنی راه مقابله با اخبار جعلی است. در این میان

-
1. Communications Decency Act
 2. Defamation Act
 3. Law on Protection Against Defamation

انتخاب استفاده از قوانین کیفری یا مدنی مستلزم توجه به هدف انتشار خبر است. باید توجه داشت که هدف انتشار اطلاعات جعلی همیشه آسیب رساندن به اعتبار یکی از شرکت‌کنندگان در انتخابات نیست، بلکه گاهی برای تأثیرگذاری بر منافع عام‌تر مانند نظم عمومی دمکراتیک از جمله یکپارچگی فرایند انتخابات است. در این موارد واضح است که طرح مسئولیت‌های مدنی برای محافظت از این منافع مناسب نیست. در جمع‌بندی آرای مختلف در خصوص افترا، باید میان آنچه سبب تعرض به حقوق عمومی شود و افترايي که تضییع‌کننده حقوق خصوصی فرد باشد تفاوت قائل شد. در حالت اول می‌توان به صورت کیفری با آن مقابله کرد. چنان‌که گزارشگران ویژه آزادی بیان کاربرد جزایی قوانین افترا را در مورد سخنان مضر به نظم عمومی و امنیت ملی را تأیید کرده‌اند. در حالت دوم نیز باید با قوانین مدنی با آن مقابله کرد (سودمندی و مستقیمی قمی، ۱۳۹۰: ۷۰).

۳-۱-۲. قوانین انتخاباتی

اخبار جعلی در قوانین انتخاباتی گروهی از کشورها به تصریح آمده است. در انگلستان براساس قانون نمایندگی مردم^۱ (۱۹۸۳) مجازات‌های کیفری برای کسانی که متهم به تهیه یا انتشار بیانه‌های دروغین در مورد نامزدهای انتخابات هستند، وجود دارد. براساس این قانون، هر شخص یا مدیر هر نهاد یا سازمانی که بیانه‌ای دروغین در مورد شخصیت یا رفتار یک کاندیدا مطرح یا منتشر کند مرتکب جرم شده است. تهیه یا انتشار این بیانه نادرست باید در تعداد آرای مأخوذه کاندیدا تأثیر گذارد. همچنین انتشار ادعای غلط که کاندیدا از انتخابات انصراف داده، جرم است. قانون، اظهارات دروغین را حتی اگر توهین‌آمیز نباشد ممنوع و مرتبط با مسئولیت مدنی می‌داند که آسیب وارده باید توسط کاندیدا اثبات شود.^۲ به‌عنوان مثال روزنامه‌نگاری که در سال ۱۹۹۷ ادعاهای دروغینی مبنی بر همجنس‌گرا بودن یک کاندیدای انتخاباتی را منتشر کرده بود محکوم به پرداخت جریمه شد. این ادعا از نظر قوانین انگلیس توهین‌آمیز نیست، اما در انتخابات که ارزش‌های شخصی مورد قبول افراد مورد توجه است

1. Representation of the People Act

2. Ibid., Section 106, available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1983/2>.

می‌تواند منجر به از دست رفتن آرا شود. رأی دهندگان با اعتقادات مذهبی خاص ممکن است در نتیجه چنین ادعای اشتباهی به این نامزد خاص رأی ندهند. همچنین در صورتی که دادگاه انتخاباتی در انگلیس متوجه شود که یک نامزد با نقض قانون و در نتیجه اظهارات دروغین انتخاب شده است، نتیجه را باطل می‌کند. چنان‌که انتخاب موفقیت‌آمیز میراندا گرل^۱ در شورای محلی در سال ۲۰۰۶ باطل شد، زیرا دادگاه متوجه شد که وی ادعای دروغینی مبنی بر کودک‌آزاری جنسی علیه رقیب خود مطرح کرده است (House of Commons, 2018: 16).

در کره جنوبی براساس قانون انتخابات مقامات عمومی^۲ (۲۰۱۷)، هر کسی که اطلاعات کذب درباره یک نامزد انتخاباتی و خانواده‌اش منتشر کند، با مجازات زندان و کار اجباری تا هفت سال یا جریمه روبه‌رو می‌شود (Park and Youm, 2019: 111). قانون انتخابات استرالیا انتشار اظهاراتی که ادعا می‌شود واقعیت دارد اما در حقیقت کذب است را جرم می‌داند (Civitella 2019: 204).

در کانادا به موجب قانون انتخابات (۲۰۰۰)، اظهارات دروغین در مورد یک نامزد به منظور تأثیرگذاری بر نتیجه انتخابات جرم است. در ماده (۹۱) این قانون آمده است: اظهارات دروغین مبنی بر اینکه یک کاندیدا و یا نامزد احتمالی، رهبر یک حزب سیاسی یا یک شخصیت عمومی مرتبط با یک حزب سیاسی مرتکب جرمی شده یا متهم به آن یا تحت تعقیب است و همچنین اظهارات دروغین درباره تابعیت، محل تولد، تحصیلات و شرایط حرفه‌ای افراد ذکر شده جرم است. در ماده (۹۲) همین قانون هیچ شخص یا نهادی نباید اظهارات غلطی را منتشر کند که نشان‌دهنده انصراف یک نامزد باشد.^۳ در فرانسه نیز به موجب ماده (۹۷) قانون انتخابات، کسانی که به کمک اخبار دروغ ادعاهای افتراءآمیز یا سایر توطئه‌های متقلبانه آرا را تحریف کرده یا تغییر دهند یا یک یا چند انتخاب‌کننده را به انصراف از رأی دادن مجبور کنند به یک سال حبس و پانزده هزار یورو جریمه محکوم خواهند شد (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۹: ۴۲).

1. Miranda Grell

2. Public Official Election Act

3. Canada Elections Act, available at: <https://laws.justice.gc.ca/eng/acts/e-2.01/index.html>.

۲-۲. قوانین خاص

گروهی از کشورها وجود دارند که با وضع قوانین مخصوص فعالیت رسانه‌های اجتماعی، به موضوع اخبار جعلی در رسانه‌ها پرداخته‌اند. این مقررات گاه ناظر به خود مطبوعات، پلت‌فرم‌ها و شبکه‌های اجتماعی و ارائه‌دهندگان خدمات است و گاهی صرفاً اشخاصی را که از این پلت‌فرم‌ها و نشریات به منظور نشر اخبار جعلی استفاده می‌کنند هدف قرار می‌دهد. در این دسته از قوانین خاص، کشورهایی نیز وجود دارند که به وضع قانون خاص اخبار جعلی پرداخته‌اند.

با توجه به نقش اساسی رسانه‌های اجتماعی به عنوان واسطه پخش اخبار، برخی دولت‌ها در صدد بودند که آنها را از مسئولیت ناشی از محتوای ایجاد شده توسط اشخاص ثالث معاف کنند. در اعلامیه مشترک گزارشگران آزادی بیان سازمان کشورهای آمریکایی، سازمان امنیت و همکاری اروپا و سازمان ملل متحد ذکر شده است که واسطه‌ها هرگز نباید در قبال محتوای منتشر شده توسط شخص ثالث مسئول شناخته شوند؛ مگر اینکه خود آنها به طور خاص در آن محتوا مداخله کنند یا از اطاعت از دستور صادره توسط یک نهاد نظارتی مستقل و مجاز (مانند دادگاه) مبنی بر حذف آن محتوا خودداری ورزند (OSCE, 2017: 3). با این حال در قوانین برخی کشورها موضوع مسئولیت رسانه‌ها به واسطه اقدام اشخاص ثالث قابل طرح است. در نیوزیلند قانون ارتباطات مضر دیجیتال^۱ (۲۰۱۵)، چندین اصل ارتباطاتی را ذکر می‌کند مانند آنکه یک پلت‌فرم دیجیتال نباید ادعای دروغین کند. پیش‌بینی جبران خسارات مدنی باعث شده است این قانون هنگام پرداختن به ممنوعیت پخش اخبار جعلی چشم‌اندازی جذاب داشته باشد. همچنین قدرت دادگاه‌ها در صدور دستور منهدم کردن خبر، عذرخواهی، انتشار اصلاحیه بسیار ارزشمند است (Edmond, 2018: 21-24).

در قانون امنیت دیجیتال (۲۰۱۸) بنگلادش آمده است که اگر شخصی در هر وب‌سایت یا هر رسانه دیجیتالی عمداً یا آگاهانه اطلاعات توهین‌آمیزی را بفرستد، یا به‌رغم آگاهی از غلط بودن به قصد اذیت، توهین و تحقیر شخص منتشر یا تبلیغ کند، یا هرگونه اطلاعاتی را

با قصد خدشه دار کردن تصویر ملت یا با اطلاع از غلط بودن آنها منتشر یا تبلیغ کند و یا به انتشار آن کمک کند مطابق قانون متخلف خواهد بود.

در مقدمه قانون رسانه‌های همگانی^۱ (۱۳۹۳) افغانستان آمده است: هدف از وضع قانون، کمک به رشد سالم رسانه‌های همگانی به نحوی که بتواند در نشر اخبار صحیح مؤثر باشد. اگرچه در این قانون به تصریح سخن از اخبار جعلی نیامده است، اما ماده (۴۶) نشر آثار و مطالبی که افترا به اشخاص حقیقی یا حکمی بوده و سبب متضرر شدن شخصیت و اعتبار آنان شود را فاقد جواز در رسانه‌های همگانی دانسته است. ماده (۴۸) نیز ضمانت اجرای تخلف صاحب امتیاز از احکام مندرج این قانون را سلب امتیاز فعالیت توسط محکمه می‌داند.

در اندونزی طبق قانون معاملات الکترونیکی و اطلاعاتی^۲ (۲۰۰۸)، هرکسی که به عمد اخبار دروغین و گمراه‌کننده‌ای را پخش کند که به ضرر دیگری منتج شود و هر کس عامدانه اطلاعاتی با هدف برانگیختن نفرت یا خصومت علیه افراد یا گروه‌های خاص براساس قومیت، مذهب و نژاد منتشر کند؛ به حداکثر ۶ سال حبس و جریمه محکوم می‌شود. دولت این اختیار را دارد که دسترسی متخلف به فناوری‌های دیجیتال را متوقف کند یا به ارائه‌دهندگان خدمات الکترونیکی دستور دهد دسترسی به محتوای ممنوعه را مسدود کنند.^۳

در آلمان قانون اجرای شبکه^۴ (۲۰۱۷)، شبکه‌های اجتماعی را موظف می‌کند ظرف ۲۴ ساعت پس از دریافت شکایت کاربر محتوای آشکار غیرقانونی را حذف کنند. اگر غیرقانونی بودن محتوا در ظاهر آن مشخص نیست، شبکه اجتماعی هفت روز فرصت دارد تا آن را بررسی و حذف کند. چنانچه رسیدگی به صحت و سقم شکایت نیازمند بررسی بیشتر یا به‌کارگیری یک نهاد بیرونی برای انجام فرایند باشد، این مدت قابل تمدید است. شرکت‌های

۱. قانون رسانه‌های همگانی قابل دسترس در: <https://afjc.af>.

2. Law No 11 of 2008 (on Information and Electronic Transactions)

3. Ibid., Articles 28 and 45, available at: http://www.flevin.com/id/Igso/translations/JICA%20Mirror/english/4846_UU_11_2008_e.html.

4. Network Enforcement Act, available at: <https://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=1245>.

فناوری موظفند هر ۶ ماه گزارشی از شکایات دریافتی و نحوه بررسی آن را تهیه کنند. تخلف از این قوانین جریمه‌ای تا سقف پنج میلیون یورو دارد.^۱

در ازبکستان مطابق بند «۱۵» آیین‌نامه استفاده از رسانه‌های جمعی توسط نامزدهای مجلس، احزاب سیاسی و گروه‌های منتخب مردم،^۲ اطلاعاتی که در رسانه‌های جمعی منتشر می‌شود باید صحیح بوده و باعث نقض حقوق و منافع قانونی نامزدهای نمایندگی، احزاب سیاسی و گروه‌های جمع‌آوری آرا نشود. بند «۲۰» آیین‌نامه همچنین تصریح می‌کند که دفاتر تحریریه رسانه‌های جمعی باید از انتشار اطلاعات نادرست که منتهی به بدنام کردن شهرت و عزت کاندیداها می‌شود خودداری کنند. کاندیداها نمایندگی حق دارند که از دفتر تحریریه جمع‌آوری اطلاعات منتشر شده دروغین و منفی را بخواهند (Griffen, 2017: 256).

علاوه بر این قواعد کلی، در برخی کشورها منحصراً قوانین ویژه مبارزه با اخبار جعلی وضع شده است. در مالزی مطابق قانون ضداخبار جعلی،^۳ هر شخصی که به هر وسیله‌ای آگاهانه هرگونه اخبار جعلی یا انتشارات حاوی آن را تولید، ارائه، منتشر، چاپ و توزیع کند مرتکب جرم شده و در صورت محکومیت، ملزم به پرداخت جریمه یا حبس به مدت حداکثر ۱۰ سال یا هر دو مجازات می‌شود. دادگاه همچنین می‌تواند دستور عذرخواهی متخلف و حذف مطالب را صادر کند. همچنین هر شخصی که به طور قانونی مسئولیت کنترل و رصد اخبار را دارد؛ مکلف است انتشار هرگونه مطالب حاوی اخبار جعلی را متوقف کرده و بلافاصله آنها را پس از مطلع شدن یا داشتن دلیل کافی بر اینکه جعلی است حذف کند (Santuraki, 2019: 148).

سنگاپور نیز به موجب قانون مبارزه با دروغ‌پراکنی و دستکاری آنلاین^۴ (۲۰۱۹)، دروغ‌پردازی را که برای سنگاپور خسارت بار باشد یا احتمالاً در انتخابات تأثیرگذار باشد،

1. Ibid., Sections 2, 3 and 4.

2. Regulation on the Use of Mass Media by Candidates for Deputy, Political Parties, Initiative Groups of Electors.

3. Anti-fake News Act

4. The Protection from online Falsehoods and Manipulation Act of Singapore, available at: <https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/18-2019/Published/20190625?DocDate=20190625>.

ممنوع کرده است. ارائه‌دهندگان سرویس‌های اینترنتی باید چنین محتوایی را حذف کنند یا به دولت اجازه دهند آن را مسدود کند. مجازات چنین جرمی تا ۱۰ سال حبس در زندان و جریمه‌های سنگین است. این قانون به وزرای دولت اختیارات قابل توجهی می‌دهد تا آنچه را که اخبار جعلی است تعیین کنند و این اختیار را به آنها می‌دهد که به سیستم عامل‌های آنلاین دستور دهند تا محتوایی را که به نظر مغایر منافع عمومی باشد، حذف کنند.^۱

دولت فرانسه قانونی را تصویب کرده است تا با انتشار گسترده اخبار جعلی از طریق اینترنت قبل از انتخابات مقابله کند. این قانون به سی.اس.آ (نهاد پخش ملی) این اختیار را می‌دهد که مجوز هر سازمان رسانه‌ای تحت تأثیر خارجی را که عامدانه در طول فعالیت انتخاباتی ملی اطلاعات دروغینی را منتشر کند که ممکن است بر واقعی بودن آرا تأثیرگذار باشد را تعلیق کند. قانون پلت‌فرم‌های رسانه‌های اجتماعی را ملزم می‌کند هویت تبلیغ‌کننده‌هایی که برای پخش محتوا هزینه می‌کنند را به همراه مبلغ آن در دسترس قرار دهند. همچنین رسانه‌های اجتماعی را ملزم می‌کند تا به کاربران اجازه دهند مطالبی را که فکر می‌کنند نادرست است علامت‌گذاری کنند. سپس این پلت‌فرم باید جزئیات اقدامات خود را برای مقابله با انتشار اطلاعات جعلی ارائه دهد. علاوه بر این در یک دوره انتخاباتی، هر کسی می‌تواند از قاضی بخواهد دستور دهد مطالب دروغینی که به طور گسترده پخش شده است در مدت ۴۸ ساعت حذف شود (Alaphilippe et al., 2019: 47).

از نظر برخی مفسران چنین مقرراتی، رسانه‌های اجتماعی را به پلیس افکار خصوصی تبدیل می‌کند (Faiola and Kirchner, 2017) و بیم از مجازات ممکن است آنان را به سمت حذف محتواهایی سوق دهد که در واقع ناقض قانون نباشند، اما احتمال غیرقانونی بودن آنها را می‌دهند. بر این اساس بررسی شرایطی که به موجب آن اپراتورهای رسانه‌های اجتماعی تصمیم به حذف محتوا می‌گیرند قابل بحث است. اهمیت این موضوع آنجا آشکار می‌شود که حتی دستگاه‌های قضایی با تمام تخصص و تجربه خود چنین تصمیماتی را چالش برانگیز می‌دانند، زیرا اتخاذ این تصمیمات نیاز به ارزیابی منطقی و آگاهانه دارد (Forrest and Cao, 2010: 93).

1. Ibid., Part 2, No 7.

2. Conseil Superieur de l'Audiovisuel (CSA)

از دید این مفسران مسئله دیگر آن است که اقدامات قانونی برای هدف قرار دادن اخبار جعلی ممکن است به سناریوهای غیرمنتظره منجر شود. حذف اخبار جعلی ممکن است منتج به رشد چیزی شود که به اصطلاح اثر استرایسند^۱ نامیده می‌شود. به این ترتیب حذف محتوا باعث افزایش توجه مخاطبان به آن می‌شود. به عنوان مثال در چین تلاش‌های بسیار برای سانسور پست‌های رسانه‌های اجتماعی که منطبق با روایت دولت نیست، اعتقاد برخی شهروندان مبنی بر اینکه پست‌های سانسور شده بیانگر وضعیت واقعی است را تقویت کرده است (Zeng et al., 2017: 298). در این حالت شهروندان بیشتر از گذشته به دنبال دریافت اخبار از منابع جایگزین هستند. از نظر این ناقدان مسئله اصلی اعتماد به مقامات و نهادهای عمومی است. شهروندان عادی یا برداشت‌های شخصی خود را با یکدیگر به اشتراک می‌گذارند و یا به دنبال منابع جایگزین هستند، زیرا به اطلاعاتی که از طرف مقامات دولتی و رسانه‌های تحت کنترل دولت صورت می‌گیرد اعتماد ندارند.

رویکردی که از این اقدامات قانونی پشتیبانی نمی‌کند اظهار می‌دارد که دموکراسی نیز باید گزاره‌های دروغین را تحمل کند و مشکل اخبار جعلی باید با آموزش، سوادآموزی و حفظ اخلاق روزنامه‌نگاری به جای تحمیل مقررات و محدودیت‌ها برطرف شود (Dutta, 2017). از نظر منتقدان اگر قانونی هم باشد؛ باید تأکید آن بیشتر بر مبارزه با راه‌های سریع گسترش اطلاعات غلط از طریق این رسانه‌ها باشد تا محتوای اطلاعات نادرست. بنابراین قانونی که محتوا و ارائه‌دهندگان محتوا را هدف قرار دهد در رفع مشکل مؤثر نخواهد بود، در عوض باعث آسیب بیشتر خواهد شد. رویکرد قانونگذاری در مورد اطلاعات نادرست باید سازگار با شتاب جوامع باشد زیرا گاهی دلیل عدم تأثیرگذاری قوانین، سرعت بالای پیشرفت ابزارهای تکنولوژیکی است که همزمان روش‌های جدیدی را برای انتشار اطلاعات دروغ عرضه می‌کنند. بنابراین باید به جای قانونگذاری در خصوص محتوا، بر قانونگذاری چگونگی انتشار آنها متمرکز شد.

ایرادات فوق اگرچه قابل ملاحظه است، اما رفع آنها با حذف کلی فرایند قانونگذاری

۱. Streisand Effect: پدیده‌ای است که تلاش برای حذف، پنهان کردن یا سانسور برخی اطلاعات منجر به انتشار و دیده شدن بیشتر آن توسط عموم می‌شود (www.merriam-webster.com).

میسر نیست. برای رفع آنها باید به سمت اصلاح کیفیت قانونگذاری رفت. باید از وضع مقرراتی که واسطه‌ها را مطلقاً مسئول محتوای تولید شده توسط اشخاص ثالث می‌کند اجتناب شود. بهتر است نظام قانونگذاری با توجه به تأثیرات نامطلوب وضع مجازات بر رسانه‌ها، از اتخاذ رویکردهای تنبیهی در این مورد خودداری کند. اعمال تنبیه باعث می‌شود این رسانه‌ها که نقش اصلی در گردش آزاد اطلاعات دارند برای جلوگیری از مجازات، تمایل بیشتر به سانسور مطالب داشته باشند و از این طریق بر آزادی بیان تأثیرگذار باشند. اما این تحدید مسئولیت از نظر حقوقی برای محتویاتی که در رسانه‌ها به گردش درمی‌آیند به این معنا نیست که آنها هیچ مسئولیتی در این باره نداشته باشند. بهتر آن است مانند برخی کشورها مسئولیت آنها تنها در صورتی قابل طرح باشد که خود در انتشار آن محتوا مداخله کنند یا از اطاعت از دستورات قانونی صادره برای حذف مطالب جعلی خودداری ورزند.

۳. جایگاه اخبار جعلی در نظام حقوقی ایران

اصطلاح اخبار جعلی تاکنون یک بار در قوانین و مقررات ایران استفاده شده و آن هم موقعی است که هیئت وزرا در ۱۹ تیر ۱۲۹۸ تصمیم به برقراری حکومت نظامی در مازندران می‌گیرد. براساس بند «۱۲» مقرر «برقراری حکومت نظامی در تمام مازندران»؛ انتشار اطلاعات راجع به عده (تعداد) قوای نظامی و محل توقف و خط حرکت قشون (سپاه یا قوای نظامی) و انتشار اخبار جعلی اکیداً ممنوع است (ماهنامه پیوست، ۱۳۹۸: ۸۶). در ایران نیز مانند بسیاری از کشورها می‌توان از قوانین عام برای مقابله با اخبار جعلی بهره برد. چنان‌که می‌توان در قوانین جزایی از عنوان افترا برای شمول آن بر موضوع اخبار جعلی استفاده کرد. افترا به عنوان یکی از جرائم علیه شخصیت معنوی در مواد (۶۹۷ و ۶۹۹) بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی جرم‌انگاری شده است. ماده (۶۹۷) قانون مجازات اسلامی در تعریف افترای قولی مقرر می‌دارد: «هر کس به وسیله اوراق چاپی یا خطی یا به وسیله درج در روزنامه و جراید یا نطق در مجامع یا به هر وسیله دیگر به کسی امری را صریحاً نسبت دهد یا آنها را منتشر کند که مطابق قانون آن امر جرم محسوب می‌شود و

نتواند صحت آن اسناد را ثابت کند جز در مواردی که موجب حد است به یک ماه تا یک سال حبس و تا ۷۴ ضربه شلاق یا یکی از آنها حسب مورد محکوم خواهد شد».

مسئله قابل تأمل در ماده فوق این است که در قوانین کیفری ایران، امر نسبت داده شده باید مطابق قوانین جرم تلقی شود از این رو موضوعاتی که وصف مجرمانه ندارند را دربر نمی‌گیرد. چنانچه نشر اظهارات دروغین در مورد موضوعی انجام شود که جنبه مجرمانه ندارد ذیل این عنوان قابل محاکمه نخواهد بود.

غیر از افترا، اظهارات نادرستی که موجب دوری‌گزیدن از مخاطب می‌شوند و حس بدبینی را در نظر متعارف اعضای جامعه ایجاد می‌کنند موضوع جرم مستقلی است که از آن به نشر اکاذیب یاد می‌شود (شرقی و عامری، ۱۳۹۸: ۶۴).

در نشر اکاذیب و به موجب ماده (۶۹۸) قانون مجازات «هر کس به قصد اضرار به غیر یا تشویش اذهان عمومی یا مقامات رسمی به وسیله نامه یا شکوائیه یا مراسلات یا عرایض یا گزارش یا توزیع هر گونه اوراق چاپی یا خطی یا امضا یا بدون امضا اکاذیبی را اظهار کند یا با همان مقاصد اعمالی را برخلاف حقیقت راساً یا به عنوان نقل قول به شخص حقیقی یا حقوقی یا مقامات رسمی تصریحاً یا تلویحاً نسبت دهد اعم از اینکه از طریق مزبور به نحوی از انحاء ضرر مادی یا معنوی به غیر وارد شود یا نه علاوه بر اعاده حیثیت در صورت امکان، باید به حبس از دو ماه تا دو سال و یا شلاق تا ۷۴ ضربه محکوم شود».

ماده فوق به این معناست که قانونگذار این جرم را محدود و منحصر به این موارد نکرده است و هر مطلب کذبی که با لحاظ شرایط قانونی یعنی اضرار و خلاف واقع بودن منتشر شود مشمول این ماده خواهد بود. همچنین جرم نشر اکاذیب جرم مطلق بوده و تحقق آن موکول به وقوع نتیجه ضرر یا تشویش نیست. در جرم نشر اکاذیب در اظهار اکاذیب اعمال معینی به شخص یا اشخاص نسبت داده نمی‌شود، بلکه اخبار یا مطالب بی‌اساس اظهار می‌شود. اما همزمان با جرم‌انگاری کیفری، مسئولیت مدنی ناشی از افترا یا نشر اکاذیب مدنظر قرار نگرفته است. هرچند شاید بتوان از قواعد عام در قانون مسئولیت مدنی و به ویژه ماده اول قانون مسئولیت مدنی استفاده کرد.

در قوانین انتخاباتی نیز قانون انتخابات مجلس^۱ در ماده (۶۵) مکرر «نوشتن یا اظهار مطالب خلاف واقع در فعالیت‌های تبلیغاتی انتخابات» را ممنوع می‌داند و اعلام کرده متخلفان از مفاد این ماده به یکی از مجازات‌های درجه ۶ محکوم می‌شوند. ماده (۶۴) همین قانون؛ مسئولیتی را متوجه مطبوعات می‌کند و بیان می‌کند «مطبوعات و نشریات حق ندارند آگهی یا مطالبی علیه نامزدهای انتخاباتی درج کنند و یا برخلاف واقع مطلبی بنویسند که مبنی بر انصراف گروه یا اشخاصی از نامزدهای معین باشد». در بند «۸» ماده (۶۶) نیز «اخلال در امر انتخابات» از جمله جرائم است. بدیهی است چنانچه در نتیجه پخش اخبار جعلی در امر انتخابات اخلالی ایجاد شود می‌تواند در شمول مجازات قرار گیرد. به عنوان مثال انتشار هرگونه نتایج نظرسازی و نظرسنجی کاذب در خصوص انتخابات نامزدهای انتخاباتی و ادعای غیرواقع مبنی بر توقف انتخابات می‌تواند اخلال انتخاباتی تلقی شود. علاوه بر این قانون انتخابات مجلس با محور قرار دادن افترا، تعقیب کیفری را برای اتهام‌های ناروا مدنظر قرار داده است.^۲

در قانون انتخابات ریاست جمهوری^۳ همچون قانون انتخابات مجلس به «اخلال در امر انتخابات» در بند «۷» ماده (۳۳) اشاره شده است. پخش اخبار جعلی چنانچه به اخلال منجر شود می‌تواند مصداق این بند باشد. همچنین مواد (۷۴ و ۹۱) انتشار «آگهی یا مطلبی علیه نامزدهای انتخاباتی» و یا انتشار مطالبی خلاف واقع «مبنی بر انصراف گروه یا اشخاصی از نامزدهای معین» را جرم دانسته و تعطیل نشریه یا سایت خبری یا مرکز ارسال پیامک و شبکه‌های مجازی از یک تا سه ماه و محکومیت مدیر نشریه یا سایت خبری یا مرکز ارسال پیامک و شبکه‌های مجازی به شلاق تا ۷۴ ضربه را مجازات آن دانسته است. همچنین در مواد (۷۱ و ۹۲) «هتک حرمت و حیثیت نامزدهای انتخاباتی»، «در مواردی که افترا یا نشر اکاذیب باشد» از مصادیق مجرمانه و مستحق مجازات تا سه ماه حبس ذکر شده است.

۱. قانون انتخابات مجلس شورای اسلامی قابل دسترس در: <https://www.shora-gc.ir/fa/news/5730>

۲. تبصره «۳» ماده (۸۶) قانون انتخابات مجلس: «در صورتی که شاکی بدون دلیل و مدرک کسی را متهم کند و عمل شاکی عنوان افترا داشته باشد، قابل تعقیب و پیگیری است».

۳. قانون انتخابات ریاست جمهوری قابل دسترس در: <https://www.shora-gc.ir/fa/news/2952>

در بند «۵» سیاست‌های کلی انتخابات^۱ نیز از «ممنوعیت تخریب نامزدهای انتخاباتی» می‌توان به ممنوعیت اخبار جعلی در انتخابات رهنمون شد که البته به تدوین قوانین و مقررات خاص خود برای اجرایی کردن این بند نیاز دارد. همچنان که در بند «۸» همان سند «تعیین قواعد و ضوابط رقابت سیاسی سالم» نیز می‌تواند اماره‌ای دیگر بر اهمیت موضوع باشد. در آخرین تلاش‌های تقنینی و در لایحه جامع انتخاباتی نیز اخبار جعلی در ذیل همان عنوان اعلام خلاف واقع در خصوص انصراف نامزدها و درج و انتشار مطالبی که در قانون جرم تلقی می‌شود مطرح و مشابه قوانین قبلی انتخاباتی رفتار شده است.^۲ بنابراین این لایحه نیز فاقد جامعیت لازم در خصوص مقابله با اخبار جعلی در زمان انتخابات است.

اما در قوانین حاکم بر رسانه، قانون مطبوعات^۳ که ناظر بر فعالیت‌های رسانه‌ای و مطبوعاتی در کشور است، در ماده (۶) نشریات را به جز موارد مشخص شده در قانون در انتشار سایر مطالب آزاد دانسته است. یکی از این موارد که در بند «۱۱» ماده (۶) قانون مطبوعات آمده عبارت است از: «پخش شایعات و مطالب خلاف واقع یا تحریف مطالب دیگران». قانون مطبوعات در فضای مجازی پایگاه‌های خبری و غیرخبری را در برمی‌گیرد که از هیئت نظارت بر مطبوعات مجوز فعالیت گرفته باشند. اگر سایت یا پایگاه اینترنتی مجوز نداشته باشد یا از سایر فضاهای مجازی برای انتشار مطلب استفاده شود، موضوع در شمول جرائم رایانه‌ای قرار می‌گیرد. در قانون جرائم رایانه‌ای، جرم نشر اکاذیب در

۱. سیاست‌های کلی انتخابات قابل دسترس در: <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=34642>.

۲. ماده (۱۱۶) لایحه جامع انتخاباتی: «در فعالیت‌های تبلیغاتی انتخاباتی انجام این امور ممنوع است و مرتکبان تحت پیگرد قانونی و مجازات قرار می‌گیرند: الف) درج و انتشار یا اظهار مطالبی که در قانون جرم تلقی شده است». ماده (۱۳۰) لایحه جامع انتخاباتی: «درج آگهی یا مطلب علیه نامزدهای انتخاباتی یا اعلام خلاف واقع انصراف نامزدها توسط رسانه‌های دیداری، شنیداری، مکتوب، الکترونیکی و سایر شبکه‌های مجازی ممنوع است و در این صورت ضمن معرفی مرتکب به مراجع مربوط، نامزدها حق دارند پاسخ خود را به رسانه مربوط اعلام کنند و رسانه یاد شده طبق قوانین و مقررات مربوط موظف به چاپ یا نشر فوری آن حداکثر ظرف مدت بیست و چهار ساعت و قبل از اتمام زمان تبلیغات انتخاباتی است».

۳. قانون مطبوعات قابل دسترس در: <https://press.farhang.gov.ir/fa/rules/laws2>.

بستر رسانه‌ها مورد توجه قرار گرفته است. به موجب ماده (۱۸) قانون جرائم رایانه‌ای،^۱ «هر کس به قصد اضرار به غیر یا تشویش اذهان عمومی یا مقامات رسمی به وسیله سامانه رایانه‌ای یا مخابراتی اکاذیبی را منتشر کند یا در دسترس دیگران قرار دهد یا با همان مقاصد اعمالی را برخلاف حقیقت، رأساً یا به‌عنوان نقل قول، به شخص حقیقی یا حقوقی به‌طور صریح یا تلویحی نسبت دهد، اعم از اینکه از طریق یاد شده به نحوی از انحاء ضرر مادی یا معنوی به دیگری وارد شود یا نشود، افزون بر اعاده حیثیت (در صورت امکان)، به حبس از ۹۱ روز تا دو سال یا جزای نقدی از پنج میلیون ریال تا چهل میلیون ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد».

این مقرر اگرچه همه مصادیق انتشار شایعه و اخبار دروغ را به لحاظ عناصر تشکیل‌دهنده جرم پوشش نمی‌دهد، اما عامل بازدارنده به نسبت مناسبی برای پیشگیری از جرم نشر اکاذیب در فضای مجازی است. باین حال باید توجه داشت که نشر اکاذیب در فضای مجازی در صورتی جرم است که منتشرکننده خبر یا مطلب کذب، با علم و اطلاع از دروغ بودن خبر یا مطلبی آن را منتشر یا به دیگری نسبت داده باشد؛ وگرنه به واسطه اینکه فاقد قصد مجرمانه است قابل تعقیب و مجازات نیست. بنابراین صرف انتشار و کپی کردن هر پیام کذبی در فضای مجازی بدون آنکه ناشر یا کپی‌کننده آن از کذب بودن مطلع و قصد به نشر اکاذیب نباشد، فاقد عنوان مجرمانه است.

نتیجه آنکه اگرچه در نظام حقوقی ایران نیز می‌توان همچون دیگر کشورها از قوانین جزایی و نیز برخی مفاهیم کلی برشمرده شده در قوانین انتخاباتی و همچنین مطبوعاتی برای مقابله با این پدیده استفاده کرد، اما این پراکندگی قوانین و نبود نظامی جامع برای مقابله با پدیده اخبار جعلی امر مطلوبی نیست. به ویژه اینکه ما به قوانینی نیاز داریم که جامع‌نگر باشد و پخش اخبار جعلی را درباره تمام مراحل انتخابات از آغاز تا پایان در نظر بگیرد؛ نه صرفاً آخباری که متوجه نامزد انتخاباتی یا تبلیغات انتخاباتی باشد.

۱. قانون جرائم رایانه‌ای قابل دسترس در: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/135717>

۴. جمع بندی و نتیجه گیری

تمایل دولت‌ها به مقررانگذاری برای مبارزه با اخبار جعلی و اطلاعات نادرست در فرایندهای دموکراتیکی همچون انتخابات، واکنش‌های مختلفی را در بخش‌های مختلف جامعه ایجاد کرده است. آنچه در این میان قابل انکار نیست ضرورت وجود این قوانین است. در چارچوب قواعد عام حاکم بر پدیده اخبار جعلی که می‌تواند در فرایندهای انتخاباتی نیز قابل استفاده باشد استفاده از قوانین افترا کارگشاست، اما در جمع بندی آرای مختلف در خصوص افترا و در انتخاب استفاده از قوانین کیفری یا مدنی توجه به هدف انتشار خبر ضروری است. بر این اساس باید میان آنچه سبب تعرض به حقوق عمومی شود و افترايي که تضییع‌کننده حقوق خصوصی فرد باشد تفاوت قائل شد. در مواجهه با دسته دوم، به جای گسترش جرم‌انگاری باید به تقویت فرایندهای قضایی با ماهیت مدنی پرداخت و در خصوص دسته اول از مجازات‌های کیفری بهره جست. علاوه بر توجه به هدف انتشار خبر به عنوان مبنایی برای انتخاب نوع مجازات، نکته‌ای که در وضع کنونی نظام حقوقی بر اهمیت مسئولیت مدنی در مقایسه با مسئولیت کیفری می‌افزاید آن است که بسیاری از فعالیت‌های زیان‌باری که در این باره به‌ویژه از طریق رسانه‌ها انجام می‌شوند هنوز در قوانین عناوین خاص کیفری ندارند و اصل قانونی بودن جرائم و مجازات‌ها و رعایت تفسیر مضیق در مورد جرائم و مجازات‌ها مانع از آن است که با استناد به احکام کیفری به جبران خسارت و تنبیه مرتکب فعل زیان‌بار اقدام شود. بنابراین تنها ابزار حقوقی که در اختیار زیان‌دیده می‌باشد مسئولیت مدنی است.

در زمینه قوانین انتخاباتی نیز اصلاح قوانین و تقویت چارچوب‌های قانونی درباره اخبار جعلی و نیز تقویت شفافیت در روندهای انتخاباتی ضروری است. یکی از شرایط اساسی برای مقابله با پدیده اخبار جعلی، شفافیت و علنی بودن کل روند انتخابات است. نظام‌های انتخاباتی باید تعهد به شفافیت در فرایند انتخابات داشته باشند. این تعهد به این معناست که اقدامات احزاب سیاسی و کاندیداهای درگیر در انتخابات باید در همه مراحل شفاف باشد و همچنین گزارشی از اقدامات و هزینه‌های سرمایه‌گذاری شده در رسانه‌های چاپی و غیرچاپی که به صورت آنلاین فعالیت می‌کنند، نهادهای درگیر در کارزارهای دیجیتالی و

فرایند تبلیغات انتخاباتی منتشر شود تا این شفافیت راه را بر هرگونه نشر خبر جعلی ببندد. همچنین درج قواعدی مربوط به نحوه مقابله با اخبار جعلی در بطن این قوانین انتخاباتی یا وضع قانونی ویژه که فقط موضوع اخبار جعلی را در کل فرایند انتخابات مدنظر قرار دهد مناسب است.

مطالعات انجام شده نشان می‌دهد نظام حقوقی ایران در حال حاضر فاقد قانون ویژه برای مقابله با اخبار جعلی در زمان انتخابات است و از ظرفیت همان قوانین کلی جزایی و مدنی و قوانین انتخاباتی به صورت محدود می‌تواند استفاده کند. حتی در لایحه جامع قانون انتخابات نیز این موضوع به دقت مورد توجه قرار نگرفته است. اصلاح لایحه جامع نظام انتخاباتی و اختصاص بخش ویژه مقابله با اخبار جعلی در این قانون یا وضع قانونی خاص مشابه فرانسه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. قانون مذکور باید جامع بوده و کل اخبار منتشر شده در فرایند انتخابات از آغاز تا پایان را دربرگیرد. در این قانون باید به فعالیت همه بازیگران درگیر در امر انتخابات پرداخته شود و به موضوع پخش اخبار جعلی از سوی هر یک از آنها توجه شود. ارائه تعریفی دقیق از اخبار جعلی و ماهیت آن، تعیین روش دقیق مقابله با آن و مشخص کردن ضمانت‌اجراه‌های لازم در صورت نقض قوانین از مواردی است که ضرورتاً در وضع این قانون خاص باید مورد توجه قرار گیرد.

منابع و مآخذ

۱. ریخته‌گر برنجی، ریحانه و کدخدایی عباسعلی (۱۳۹۷). «رویکرد حقوق بین‌الملل در خصوص تبلیغات خصمانه برای جنگ (پروپاگاندا)»، *مطالعات حقوق عمومی*، دوره ۴۸، ش ۳.
۲. سودمندی، عبدالمجید و بهرام مستقیم‌قمی (۱۳۹۰). «افترا و ممنوعیت آن در نظام حقوق بشر»، *پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، دوره ۱۵، ش ۱.
۳. شرقی، مرضیه و پرویز عامری (۱۳۹۸). «مسئولیت مدنی ناشی از افترا در نظام حقوقی کامن‌لا با رویکرد تطبیقی در حقوق ایران»، *پژوهش‌های حقوق تطبیقی*، سال ۲۳، ش ۲.
۴. ماهنامه پیوست (۱۳۹۸). «نظام حقوقی ایران برای برخورد با اخبار جعلی چه ظرفیت‌ها و چه کمبودهایی دارد؟»، ش ۸۷.
۵. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۹). *قانون انتخابات فرانسه*، ترجمه محمدهادی راجی، دفتر مطالعات سیاسی.
6. Alaphilippe, Alexandre, Alexis Gizikis, Clara Hanot and Kalina Bontcheva (2019). *Automated Tackling of Disinformation*, Brussels, European Parliamentary Research Service.
7. Baade, Bjornstjern (2018). "Fake News and International Law", *European Journal of International Law*, Vol. 29, Issue. 4.
8. Bradshaw, Samantha and Philip N. Howard (2018). "Challenging Truth and Trust: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation", London, University of Oxford.
9. Butler, Andrea (2018). "Protecting the Democratic Role of the Press: A Legal Solution to Fake News", *Washington University Law Review*, Vol. 96, No. 2.
10. Calcara, Giulio, Peter Sund and Matti Tolvanen (2019). *Cybercrime, Law and Technology in Finland and Beyond*, Reports of the Police University College of Finland 133/2019, PunaMusta Oy: Police University College of Finland.
11. Calvert, Clay and Austin Vining (2018). "Filtering Fake News Through a Lens of Supreme Court Observations and Adages", *First Amendment Law Review*, Vol. 16.
12. Civitella, Mark (2019). "Fake News and Facing the Wrong Way: Why the Focus on Truth

- is Distorting Understanding in Political Communication", Paper Presented to International Conference on Fake News and Elections in Asia, Bangkok, available at: <https://asiacentre.org/wp-content/uploads/2019/10/Complete-Fake-News-Proceedings.pdf>.
13. Council of Europe (2003). Defamation and Freedom of Expression (Selected Documents), available at: http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/media/.
14. Croskery, Emma (2019). "A Principled Approach to Defamation Claims in New Zealand: Untangling the Harm Threshold", *Victoria University of Wellington Law Review*, Vol. 50, No. 2.
15. Dutta, Mohan J. (2017). "We Need Ethics, Not Regulation, to Counter Fake News", available at: <https://thewire.in/137089/fake-news-communication-ethics/>.
16. Edmond, Jack (2018). "Potential Responses to the Threat of "Fake News" in a Digitalised Media Environment", A Dissertation in Partial Fulfilment of the Degree of Bachelor of Laws (with Honours) at the University of Otago, Dunedin, New Zealand.
17. Faiola, Anthony and Stephanie Kirchner (2017). "How do You Stop Fake News? In Germany, With a Law", *The Washington Post*, available at: <https://www.washingtonpost.com/world/europe/how-do-you-stop-fake-news-in-germany-with-a-law/2017/04/05/e6834ad6-1a08-11e7-bcc2>.
18. Farkas, Johan and Jannic Schou (2018). "Fake News as a Floating Signifier: Hegemony, Antagonism and the Politics of Falsehood", *Journal of the European Institute for Communication and Culture*, Vol. 25, Issue. 3.
19. Forrest, Ed and Yong Cao (2010). "Social Media: Opinions, Recommendations and Endorsements: The New Regulatory Framework for Social Media", *Journal of Business and Policy Research*, Vol. 5, No. 2.
20. Fox, Jo (2020). "Fake News The Perfect Storm: Historical Perspective", *Historical Research*, Vol. 19, Issue. 259.

21. Freiwald, Susan (2001). " Comparative Institutional Analysis in Cyberspace: The Case of Intermediary Liability for Defamation", *Harvard Journal of Law and Technology*, Vol. 14.
22. Gelfert, Axel (2018). "Fake News: A Definition", *Informal Logic Journal*, Vol. 38, No. 1.
23. Griffen, Scott (2017). Defamation and Insult Laws in the OSCE Region: A Comparative Study, Austria: Organization for Security and Co-operation in Europe.
24. Hasen, Richard L. (2013). "A Constitutional Right to Lie in Campaigns and Elections?", *Montana Law Review*, Vol. 74, No. 1.
25. House of Commons (2018). Disinformation and "Fake News": Interim Report, Government Response To The Committee's Fifth Report of Session 2017-19, available at: <https://publications.parliament.uk/pa/cm201719/cmselect/cmcomeds/1630/1630.pdf>.
26. <http://farsi.khamenei.ir>.
27. <http://www.flevin.com>.
28. <https://afjc.af>.
29. <https://dictionary.cambridge.org>.
30. <https://germanlawarchive.iuscomp.org>.
31. <https://laws.justice.gc.ca>.
32. <https://press.farhang.gov.ir>.
33. <https://rc.majlis.ir>.
34. <https://sso.agc.gov.sg>.
35. <https://www.shora-gc.ir>.
36. Jamnejad, Maziar and Michael Wood (2009). "The Principle of Non-Intervention", *Leiden Journal of International Law*, Vol. 22, Issue. 2.
37. Katsirea, Irini (2018). "Fake News: Reconsidering the Value of Untruthful Expression in the Face of Regulatory Uncertainty", *Journal of Media Law*, Vol. 10, No. 2.

38. Klein, David and Joshua Wueller (2017). "Fake News: A Legal Perspective", *Journal of Internet Law*, Vol. 20, No. 10.
39. LeRoy Miller, Roger (2011). *Business Law Today, The Essentials*, United States, South-Western College.
40. Livingstone, Sonia (2004). "Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies", *The Communication Review*, Vol. 7, No. 1.
41. Moran, Michael T. (2018). "Criminal Defamation and Public Insult Law in the Republic of Poland: The Curtailing of Freedom of Expression", *Michigan State International Law Review*, Vol. 26.
42. OAS (2019). "Guide to Guarantee Freedom of Expression Regarding Deliberate Disinformation in Electoral Contexts", available at: https://www.oas.org/en/iachr/expression/publications/Guia_Desinformacion_VF%20ENG.pdf
43. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) (2017). "Joint Declaration on Freedom of Expression and "Fake News", Disinformation and Propaganda", available at: <https://www.osce.org/fom/302796>.
44. Park, Ahran and Kyo Ho Youm (2019). "Fake News from a Legal Perspective: The United States and South Korea Compared", *Southwestern Journal of International Law*, Vol. 25, No. 1.
45. Santuraki, Suleiman (2019). "Trends in the Regulation of Hate Speech and Fake News: A Threat to Free Speech?", *Hasanuddin Law Review*, Vol. 5, No. 2.
46. Timmer, Joe (2017). "Fighting Falsity: Fake News, Facebook and the First Amendment", *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, Vol. 35.
47. Wardle, Claire and Hossein Derakhshan (2017). *Information Disorder: Toward an Interdisciplinary Framework for Research and Policymaking*, Strasbourg, Council of Europe.
48. www.gesetze-iminternet.de.

49. www.legislation.gov.uk.
50. www.merriam-webster.com.
51. Zeng, Jing, Chung-hong Chan and King-wa Fu (2017). "How Social Media Construct "Truth" Around Crisis Events: Weibo's Rumor Management Strategies after the 2015 Tianjin Blasts", *Policy and Internet Journal*, Vol. 9, No. 3.

